

UPPHOVS RÄTT – En översikt

I denna översikt görs en genomgång av svensk upphovsrätt i allmänhet; vad och vem som skyddas av upphovsrätt, vilka rättigheter som omfattas och vilka inskränkningar som upphovsmannen får tåla, övergång av upphovsrätt och slutligen intrång i upphovsrätt.

Endast den egentliga upphovsrätten, som ger skydd åt alster som kommer av ett andligt skapande, beskrivs här. Huvudsakligen behandlas regler som rör litterära verk. De så kallade närstående rättigheterna som avser skydd för utövande konstnärer, radio- och TV-utsändningar, fonogramframställare och fotografer, behandlas inte.

Framställningen är inte fullständig, då syftet endast är att ge en översiktlig bild av gällande rätt. I enskilda konkreta fall bör kompletterande källa sökas.

1. Inledning

Den som skriver till exempel en bok, ett musikstycke eller målar en tavla är upphovsman till ett intellektuellt alster som, om alstret inte är alltför enkelt, också kan vara ett upphovsrättsligt verk. Upphovsrätten handlar om upphovsmannens rätt att bestämma över användningen av sitt verk och skyddet mot att detta utan lov utnyttjas av andra. Regler om detta finns i upphovsrättslagen (SFS 1960:729) med tillhörande författningar.

Syfte, historik och reglering

Upphovsrätt är alltså skydd för det andliga skapandet. Sådant skydd har förekommit historiskt under lång tid tillbaka. Det har politiskt alltid ansetts viktigt att stimulera och skydda det andliga skapandet och de investeringar detta skapande innebär. Sverige fick sina första lagar på området under 1800-talet.¹ Dessa har reviderats ett stort antal gånger. Senast har ändringar införts i upphovsrättslagen genom SFS 2005:359 som trädde i kraft den 1 juli 2005.

Den svenska upphovsrättslagen ger skydd för verk av svenska upphovsmän och för verk som först getts ut i Sverige. Med den ökande internationalisering av teknik och utbud som sker på många områden, är detta naturligtvis inte hela sanningen. Upphovsrätten regleras inte bara av nationella lagar, utan även av internationella överenskommelser. Detta beror till stor del på upphovsrättens ökande ekonomiska betydelse.

Två viktiga internationella överenskommelser är Bernkonventionen för skydd av litterära och konstnärliga verk från 1886 och Världskonventionen om upphovsrätt från 1952, vilka Sverige tillträtt. Genom konventionerna ges svenska verk skydd i de länder som tillträtt de respektive konventionerna och tvärtom.

Även inom EU har direktiv rörande upphovsrätt antagits. Direktiv är bindande för EUs medlemsstater, som måste införliva dem med sin nationella rätt. Den senaste lagändringen i vår svenska upphovsrättslag SFS 2005:359 är genomförd på grund

¹ Olsson, Henry, Copyright Svensk och internationell upphovsrätt, 6 uppl 1998, sid 24 ff

av ett direktiv 2001/29/EG av den 22 maj 2001 om harmonisering av vissa aspekter av upphovsrätt och närstående rättigheter i informationssamhället.

De nordiska länderna har genom gemensamt arbete så långt som möjligt försökt åstadkomma rättsenhet på området.²

Upphovsrätt – äganderätt

Upphovsrätt ska skiljas från äganderätt. Att man äger ett fysiskt exemplar av en bok innebär inte att man har rätt att disponera över det i boken som omfattas av upphovsrätt. (Se under 2. Vad skyddas genom upphovsrätt?) Svensk upphovsrätt skyddar verk oberoende av på vilket underlag de finns. En föreläsning är skyddad av upphovsrätt oavsett om den framförs muntligen, spelas in på band, eller skrivs ner på papper. Detta är oberoende av om skivan eller det papper som föreläsningen fixeras på ägs av den som lyssnar på föredraget. Som inledningsvis sagts, ger upphovsrätt skydd för det andliga, intellektuella skapandet, inte det material som alstret fixeras på.

Copyright

Copyright är ett ord som ofta används inom upphovsrätten. Ordet betyder ”rätt att mångfaldiga” och kommer ursprungligen från det anglosachsiska rättssystemet, som en benämning på rätten att bestämma över tryckning och distribution av böcker.³ Numera används ordet mer och mer allmänt som en beteckning för upphovsrätt. Den copyrightsymboll som man ofta ser utsatt i böcker och andra verk har inte någon rättsverkan i Sverige, utan avser mest att påminna andra om att verket är skyddat av upphovsrätt. I vissa länder kan dock angivandet av symbolen, tillsammans med rättsinnehavarens namn och året för den första utgivningen av verket, vara ett villkor för skydd.

2. Vad skyddas genom upphovsrätt?

Litterära eller konstnärliga verk

I 1 § upphovsrättslagen anges;

Den som skapat ett litterärt eller konstnärligt verk har upphovsrätt till verket oavsett om det är

- a. skönlitterära eller beskrivande framställningar i skrift eller tal,
- b. datorprogram, inklusive förberedande designmaterial för datorprogram,
- c. musikaliska eller sceniska verk,
- d. filmverk,
- e. fotografiska verk eller andra alster av bildkonst,
- f. alster av byggnadskonst eller brukskonst,
- g. eller verk som kommit till uttryck på annat sätt.

Till litterära verk hänförs kartor, samt även andra i teckning eller grafik eller i plastisk form utförda verk av beskrivande art.

² Aa sid 27

³ Aa sid 25

Även sammanställningar av uppgifter eller verk kan vara litterära verk, såsom databaser, antologier, uppslagsverk, tidningar, multimedieproduktioner, och kallas då samlingsverk.

Sammanställningar som inte är verk men som innehåller stora faktasamlingar, såsom telefonnummer, adresser, tågtider eller annat, kan under vissa förutsättningar uppnå skydd som så kallade kataloger. (Se under 7. Inskränkningar i upphovsrätten/rätt att utnyttja skyddade verk, Katalogskydd)

Verkshöjd

Som tidigare antytts omfattas ett intellektuellt alster av upphovsrätt, om alstret inte är alltför enkelt. Upphovsrättsligt skydd uppkommer när alstret eller prestationen uppnår så kallad verkshöjd. Detta innebär att alstret är resultatet av upphovsmannens eget personliga skapande. Alstret måste på något sätt vara unikt. Det ska ha viss självständighet och originalitet. Det anses då vara ett verk i upphovsrättens mening. Kravet på verkshöjd anses vara lågt i Sverige.⁴

Vad i ett verk skyddas?

Det upphovsrättsliga skyddet omfattar inte idéer, ämnen, sakförhållanden, upplysningar eller fakta. Inte heller vetenskapliga upptäckter omfattas av upphovsrätt. Det är den individuella utformningen av idén, ämnet, upptäckten eller upplysningen som skyddas. Alltså hur uphovsmannen har uttryckt eller utfört sin idé.

Oavsett vilken teknik som används för att återge verket så omfattas det av upphovsrättsligt skydd. En författare har till exempel skydd för sin roman inte bara när den ges ut i bok utan också när den filmats eller överförs i digital form.

Titelskydd och klassikerskydd

Det finns ett särskilt skydd för titlar på konstnärliga och litterära verk. Detta för att ingen ska kunna utnyttja ett tidigare verk genom att ge ut ett nytt verk som förväxlas med det tidigare genom samma titel. Detta gäller även pseudonymer och signaturer. Skyddet gäller utan tidsbegränsning i motsats till vad som gäller för upphovsrätt i allmänhet. (Se under 4. Hur länge varar upphovsrätt?)

Även klassiker som har särskilt intresse för kulturen, har ett utsträckt skydd mot återgivning som är grovt stötande.

Verk utan skydd

Verk av offentlighetsrättslig karaktär har som regel inte upphovsrättsligt skydd. Det gäller handlingar som *framställs* av myndigheter och som är så kallade allmänna handlingar. Lagar, kungörelser, domar, beslut, remissyttranden, förslag, utlåtanden och protokoll får fritt användas av var och en. Undantag gäller för vissa verk som ingår i allmänna handlingar.

⁴ Aa sid 54

Handböcker, lagkommentarer, upplysande skrifter och publikationer som ges ut av myndigheter innehåller viss ideell rätt, men får fritt kopieras, översättas, visas och framföras.

Vissa typer av offentligrättsliga handlingar har fullt skydd, såsom kartor, datorprogram, verk som skapats för undervisning, verk som är resultat av vetenskaplig forskning (men inte resultatet som sådant), diktverk, verk som myndigheter tillhandahåller i samband med affärsverksamhet.

Handlingar som *ges in till* myndigheter och som är verk behåller sin upphovsrätt med vissa undantag.

Vad som nu sagts hindrar inte att en myndighet måste tillhandahålla allmänheten avskrift av handlingar med stöd av tryckfrihetsförordningen, s k utlämnande av allmänna handlingar. Den upphovsrätt som finns fixerad i handlingen gäller ändå och mottagaren får inte använda handlingen fritt. Upphovsmannen har dock inte möjlighet att genom hänvisning till sin ensamrätt motsätta sig ett utlämnande som sker med stöd av Tryckfrihetsförordningen. (Se vidare om inskränkningar)

3. Vem skyddas genom upphovsrätt?

Enligt svensk rätt tillkommer upphovsrätt från början alltid en fysisk person, upphovsmannen. Flera fysiska personer tillsammans kan ha upphovsrätt till verk de skapat gemensamt.

Även verk som tillkommit efter beställning eller i anställningsförhållande tillhör från början den fysiska upphovsmannen. (Se under 8. Överlåtelse och upplåtelse, Anställning och beställning)

Upphovsrätt till en översättning tillkommer översättaren och upphovsrätten till en bearbetning tillkommer bearbetaren. Dessa får dock inte bestämma fritt över originalet, till vilket upphovsrätten tillkommer den som skapat originalet.

Den som gjort ett samlingsverk har upphovsrätten till samlingen, även om det finns flera upphovsmän till de enskilda delar som ingår i samlingen.

Upphovsrätten kan övergå till annan fysisk eller juridisk person genom överlåtelse eller upplåtelse. (Se under 8. Överlåtelse och upplåtelse)

4. Hur länge varar upphovsrätt?

Skydd för upphovsrätt uppkommer automatiskt när upphovsmannen skapat sitt alster och det uppnår verkshöjd. Rätten behöver inte registreras. Upphovsrätten varar som huvudregel under upphovsmannens livstid och 70 år efter hans eller hennes död.

5. Ekonomiska rättigheter

Upphovsrättslagen ger upphovsmannen två typer av ensamrätter, dels ekonomiska rättigheter dels ideella rättigheter (Se under 6. Ideella rättigheter).

Ekonomiska rättigheter är upphovsmannens rätt att förfoga över sitt verk genom att framställa exemplar av det och genom att göra verket tillgängligt för allmänheten. Dessa rättigheter tillkommer upphovsmannen ensam och gäller oavsett om verket överförs till Internet, datormedium, eller vilket annat medium som helst. Rättigheterna gäller också verket i ursprungligt eller ändrat skick.

Rätt att framställa exemplar

Rätten att framställa exemplar av ett verk omfattar en rätt att ensam bestämma över allt mångfaldigande av verket. Rätten gäller oavsett på vilket sätt verket mångfaldigas. Det enklaste exemplet på är vanlig kopiering, men exemplar framställs också när en bild, text eller datorprogram lagras i en dator eller läggs på en webbsida.

Om man utan tillstånd från upphovsmannen framställer exemplar av ett verk så gör man sig skyldig till intrång i upphovsrätten (Se under 9. Intrång, straff och skadestånd). Anledningen till att det är förbjudet att framställa exemplar utan tillstånd är att exempelvis författare, fotografer eller kompositörer annars inte skulle ha möjlighet till ersättning för sina arbeten.

Rätt att göra verket tillgängligt för allmänheten

Det är upphovsmannen ensam som har rätt att bestämma över hur eller när ett verk ska göras offentligt eller tillgängligt för allmänheten. Ett offentligt sammanhang är motsatsen till ett privat sammanhang. Till privatlivet hör vad som förekommer i hemmet, i den privata vänkretsen och i det privata umgänget, eller vissa jämförbara mindre miljöer. Ett offentligt sammanhang är där möjligheten att närvara i princip står öppen för var och en eller om sammanhanget endast är formellt slutet, t ex genom krav på medlemskap endast genom erläggande av medlemsavgift i en förening. En sluten personkrets är inte ett offentligt sammanhang och kan identifieras genom att kretsen är individuellt bestämd, utåt avgränsad och sammanhållen av ett påvisbart samband mellan medlemmarna, personerna som deltar uppfyller särskilda kvalifikationer. Studenter i en kurs på högskola kan under dessa kriterier anses ingå i en sluten krets.⁵

Det finns olika sätt att göra ett verk tillgängligt för allmänheten:

- Genom *överföring till allmänheten* görs verket tillgängligt för allmänheten från en annan plats än den där allmänheten kan ta del av verket, exempel är utsändning av musik i radio eller sk tillhandahållande på begäran (print-on-demand) av litterära verk på Internet.

⁵ Aa sid 90, NJA 1988 s 715

- Genom *offentligt framförande* görs verket tillgängligt för allmänheten på samma plats som den dit allmänheten har tillträde, exempel är framförande av en teaterpjäs inför närvarande publik eller uppspelning av en cd-skiva på en restaurang eller tillhandahållande av dator med Internetuppkoppling på en plats där allmänheten har tillträde.
- Genom *offentlig visning* görs verket tillgängligt för allmänheten utan användning av tekniskt hjälpmedel på samma plats som den där allmänheten kan ta del av verket, exempel är att en tavla visas på utställning eller att en bok placeras i ett skyltfönster.
- Genom *spridning* görs verket tillgängligt för allmänheten när det säljs, hyrs ut, lånas ut.

Om man utan tillstånd från upphovsmannen gör verket tillgängligt för allmänheten så gör man sig skyldig till intrång i upphovsrätten. (Se under 9. Intrång, straff och skadestånd)

Upphovsmannen kan välja att helt eller delvis överlåta eller upplåta sina ekonomiska rättigheter till andra. (Se under 8. Överlåtelse och upplåtelse)

För att tillgodose privata och allmänna intressen finns i upphovsrättslagen betydelsefulla inskränkningar i upphovsmannens rättigheter som gäller även om upphovsmannen inte lämnat tillstånd. Dessa inskränkningar är t ex rätten att kopiera för privat bruk, att citera. (Se under 7. Inskränkningar i upphovsrätten/rätt att utnyttja skyddade verk)

6. Ideella rättigheter

Ideella rättigheter (eller moral rights) är upphovsmannens rätt att bli angiven och rätt till respekt när verket används av andra. Detta gäller även när man har upphovsmannens tillstånd att använda verket.

Rätt att anges

När exemplar framställs av verket eller när verket görs tillgängligt för allmänheten, så ska upphovsmannen anges ”i den omfattning och på det sätt som god sed kräver”, 3 § upphovsrättslagen. Detta gäller alla typer av verk, även bearbetningar.

Några exempel på god sed är att på böcker och skivor ska upphovsmannens namn anges på omslaget, de som gjort betydande insatser i filmer anges i anslutning till uppspelning, upphovsmannen till en teaterpjäs anges i annons. Upphovsmannen bestämmer själv om pseudonym ska användas eller om han/hon vill vara anonym.⁶ Ytterligare exempel är att upphovsmannen ska anges när verk citeras, refereras eller kopieras.

⁶ Olsson, Henry, Copyright Svensk och internationell upphovsrätt, 6 uppl 1998, sid 107 f

Rätt till respekt

Den andra delen av den ideella rätten är att upphovsmannen har rätt att motsätta sig att verket återges på ett sätt eller i ett sammanhang som kränker upphovsmannens konstnärliga anseende och egenart. Dock är travestier och parodier tillåtna.⁷

Eftergift av sin rätt

Eftersom de ideella rättigheterna är personliga, så kan de inte upplåtas eller överlåtas på samma sätt som de ekonomiska. Däremot kan den ideella rätten efterges eller avstås och då bara i en begränsad omfattning.

7. Inskränkningar i upphovsrätten/rätt att utnyttja skyddade verk

Som tidigare nämnts finns inskränkningar i den upphovsrättsliga ensamrätten. Dessa innebär till exempel att var och en utan upphovsmannens tillstånd får kopiera offentliggjorda verk för privat bruk, får citera och referera ur offentliggjorda verk och får sprida förvärvade exemplar vidare. Upphovsmannen kan inte motsätta sig dessa utnyttjanden genom hänvisning till sin ensamrätt. Detta innebär dock inte att man får använda verken fritt. Vissa begränsningar i användningen finns och beskrivs här. Nedan stående uppräknings av inskränkningar i upphovsmannens ensamrätt är inte uttömmande.

Observera att det gäller verk som är offentliggjorda. (Se under 5. Ekonomiska rättigheter, Rätt att göra verket tillgängligt för allmänheten)

Den ideella upphovsrätten innebär först och främst att upphovsmannen, källan, alltid ska anges när man utnyttjar skyddade verk. (Se under 6. Ideella rättigheter)

- Rätten att citera

Var och en får citera ur offentliggjorda verk i överensstämmelse med god sed och i den omfattning som motiveras av ändamålet, 22 § upphovsrättslagen.

Hur omfattande ett citat får vara kan inte anges generellt utan är beroende av hur långt god sed sträcker sig och syftet med citatet. Ett exempel på när det enligt god sed anses tillåtet att återge avsnitt ur annans verk inom ramen för ett eget självständigt arbete är när ett citat görs som hjälpmedel för framställningen, exempelvis för att kritisera, utlägga eller belysa det andra verket eller för att understryka det egna ställningstagandet eller ytterligare utveckla vad som sägs i det citerade. När man gör mycket korta citat som är inarbetade i en löpande framställning behöver man inte ange källan. Om citaten däremot är fristående eller utgör längre delar av verk bör källan anges. Återges verk i läroböcker bör alltid upphovsmannens namn och verkets titel anges.

⁷ Aa sid 112

- *Rätten att referera*

Var och en har också rätt att referera (återge, redogöra för) ett offentliggjort verk. Detta följer av att det inte är det sakliga innehållet i ett verk som omfattas av upphovsrätt, utan endast den individuella utformningen. Friheten att referera ett skyddat verk beror på hur referatet görs. Referatet får inte göras så likt det som refereras att det blir fråga om en efterbildning.

- *Kopiering för privat bruk*

Var och en får framställa ett eller några få exemplar av (kopiera) offentliggjorda verk för sitt privata bruk. Exemplaren får inte användas för andra ändamål än privat bruk. Detta framgår av 12 § upphovsrättslagen.

Privat bruk betyder att användningen ska avse användning i privatlivet. Syftet får inte vara direkt eller indirekt kommersiellt. Kopiering får göras åt sig själv eller åt personer inom familje- och umgängeskretsen. När det gäller kopiering på arbetsplatsen är det inte tillåtet att framställa kopior åt kollegor. Om kopiering sker för egen räkning kan viss kopiering på arbetsplatsen för användning i arbetet vara tillåtet, men utrymmet är restriktivt.⁸

Sådana offentliggjorda verk som är litterära verk i skriftlig form, såsom böcker, får dock endast kopieras i begränsade delar. Skriftlig form avser både analog och digital skriftlig form. Hur mycket som är ”begränsade delar” beror på hur omfattande verket är. Det är dock aldrig så mycket som hälften eller nästan hälften av en bok. Kopieringen får inte heller delas upp, så att en del kopieras en dag och en del dagen därpå. Detta innebär till exempel att en hel lärobok inte får kopieras med stöd av regeln om privat bruk.⁹

Rätten att kopiera för privat bruk gäller inte kopiering av datorprogram. Man får inte heller göra digitala kopior av sammanställningar i digital form.

I samtliga fall gäller att förlagan, d v s det exemplar som man gör kopia av, måste ha gjorts tillgänglig med upphovsmannens tillstånd. Detta betyder att om någon lagt ut musik på Internet utan upphovsmannens tillstånd, så får ingen kopiering göras för privat bruk alls. Kopiering av s k olovlig förlaga utgör ett intrång i upphovsrätten. (Se under 9. Intrång, straff och skadestånd)

- *Avtalslicens för kopiering för undervisningsändamål*

Inom skolor och lärosäten finns ett stort behov av att kunna göra kopior av upphovsrättsligt skyddat material ur böcker och tidningar m m. För att få rätt att kopiera behövs tillstånd från upphovsmännen. Eftersom behovet att göra kopior inom undervisningen är så stort, finns möjlighet att teckna en s k avtalslicens. Detta innebär att en avtalslutande organisation företräder alla upphovsmän på det aktuella området, oavsett om de verkligen är medlemmar

⁸ Proposition 2004/05:110 Upphovsrätten i informationssamhället – genomförande av direktiv 2001/29/EG, m.m. sid 383

⁹ Aa sid 383

i organisationen eller inte. Organisationen tecknar för upphovsmännens räkning avtal med den som behöver utnyttja sin rätt till licens. En avgift betalas till upphovsmännen genom organisationen mot en i avtalet bestämd omfattning av kopiering. Tillstånd behöver sen inte inhämtas för varje fall av kopiering som håller sig inom avtalets ram.

Avtal om kopiering inom högskoleområdet finns med alla högskolor och universitet i Sverige. Avtalet tecknas mellan högskolan och den upphovsrättsliga organisationen Bonus Presskopia som företräder upphovsmännen på området. Avtalet ger rätt att i angiven omfattning kopiera både genom fotokopiering och digital kopiering. Det gäller bara lärares rätt att kopiera för egen undervisning. (För Lunds universitets del kan man läsa mer om kopieringsavtalet på juridiska enhetens hemsida www.lu.se/legal) Utan avtal finns alltså ingen rätt att kopiera för undervisningsändamål, eftersom reglerna om kopiering för privat bruk inte är tillämpligt i dessa fall.

Inom undervisningsväsendet kan avtalslicens också tecknas för att få rätt att göra upptagningar av (spela in) verk som sänds ut i radio och TV. Avtal tecknas med samarbetsorganisationen Copyswede. Något generellt avtal har inte tecknats för universitet och högskolor i Sverige, varför man måste kontrollera vad som gäller i varje enskilt fall. Vid Lunds universitet finns inte ett sådant avtal.

- *Avtalslicens för kopiering på arbetsplatser*

Liksom inom undervisningsväsendet finns ett stort behov av att kunna göra kopior av upphovsrättsligt skyddade verk på arbetsplatser. Och på samma sätt som inom undervisningsområdet finns möjlighet att teckna avtalslicens för att tillgodose detta behov. Den avtalsslutande organisationen är även i detta fall Bonus Presskopia.

Kopiering på arbetsplatser avser både det offentliga och privata. Licensen avser endast material som ska användas för att tillgodose behovet av information inom verksamheten. Rätten att kopiera omfattar endast fotokopiering av utgivna litterära verk.

- *Kopiering inom arkiv och bibliotek*

Särskilt i upphovsrättslagen angivna arkiv och bibliotek har rätt att framställa exemplar av verk för vissa ändamål;

- a. för bevarande- kompletterings- eller forskningsändamål,
- b. för att tillgodose lånesökandes önskemål om enskilda artiklar eller korta avsnitt eller av material som av säkerhetsskäl inte bör lämnas ut i original, eller
- c. för användning i läsapparater.

Arkiv och bibliotek får framställa exemplar i både analog och digital form för de ändamål som anges ovan. Material kan skickas mellan bibliotek och arkiv i både analog och digital form. Däremot får inte exemplaren lämnas ut

till lånesökande i annan form än på papper. Rätten att framställa exemplar omfattar inte i något fall datorprogram.

Genom en lagändring den 1 juli 2005 finns möjlighet även för bibliotek och arkiv att teckna avtalslicens enligt samma princip som ovan beskrivits för arbetsplatser och undervisningsväsendet. Om avtalslicens finns kan biblioteken och arkiven överföra och tillhandahålla verk till lånesökande i digital form t ex med e-post eller diskett. Vilken organisation som är avtalslutande i dessa fall är ännu inte bestämt.

- *Framställning av exemplar för funktionshindrade*

Var och en får framställa sådana exemplar av offentliggjorda litterära och musikaliska verk samt alster av bildkonst som personer med funktionshinder behöver för att kunna ta del av verken. De exemplar som framställs kan avse blindskrift, fotokopiering, digital teknik, tryckteknik, teckenspråk, filmning. Rätten omfattar inte framställning av talböcker.

Endast just det fysiska exemplar som framställts åt en funktionshindrad får lov att spridas till denne. Det betyder att man inte får överföra exemplar via datornätverk.

Bibliotek och organisationer som givits särskilt tillstånd av regeringen, får däremot lov att överföra exemplar till funktionshindrade, t ex via datornätverk, att framställa talböcker av offentliggjorda litterära verk och att framställa exemplar av verk som sänds ut i radio eller TV för döva eller hörselskadade. Biblioteken måste då se till att exemplaren inte överförs till andra än funktionshindrade som behöver exemplaren. I vissa fall har upphovsmännen rätt till ersättning för exemplarframställningen, även om de inte har rätt att motsätta sig utnyttjandet.

Framställning av exemplar för funktionshindrade får inte ske i förvärvssyfte och inte heller för andra ändamål än just användning av funktionshindrade. Detta hindrar inte att den funktionshindrade själv får använda exemplar av verk i sitt arbete. Exemplaren får inte överföras till andra än personer med funktionshinder.

- *Samlingsverk för undervisning*

Eftersom det är ett viktigt intresse i samhället att det finns tillgång till material för undervisning, finns det på detta område vissa inskränkningar i upphovsmännens ensamrätt.

Den som framställer ett samlingsverk för användning vid undervisning, en antologi, som är sammanställt ur verk från ett *större antal* upphovsmän, får återge *mindre delar* av litterära verk om det har gått *fem år* sedan de ingående verken gavs ut.

De ingående verken får inte vara sådana som i sig har skapats för att användas vid undervisning. Samlingsverken får inte framställas i förvärvssyfte.

Tillstånd behövs inte från upphovsmännen om angivna förutsättningar är uppfyllda. Däremot har de rätt till ersättning.

- *Särskilt om datorprogram*

Ett datorprogram är ett litterärt verk och omfattas som sådant av upphovsrätt. Precis som för andra litterära verk är det upphovsmannens ensamma rätt att bestämma över exemplarframställning och tillgängliggörande för allmänheten. Datorprogram är ofta produkter av stora investeringar, tillkomna i ett kommersiellt syfte, och har därför ansetts behöva speciella skyddsregler.

Det är inte tillåtet att framställa kopior av datorprogram för privat bruk. (Se ovan om Kopiering för privat bruk.)

Datorprogram får inte hyras ut till allmänheten. I maskinläsbar form får de inte heller lånas ut till allmänheten.

Om ett datorprogram ingår i en allmän handling har det fullständigt upphovsrättsligt skydd, trots att myndigheters allmänna handlingar som huvudregel är fria att utnyttja. (Se under 2. Vad skyddas genom upphovsrätt? Verk utan skydd.) Detta innebär att upphovsmannens tillstånd krävs för utnyttjande av datorprogram i allmän handling.

Datorprogram som framställts i anställningsförhållande tillhör arbetsgivaren om inget annat avtalats. Förutsättningen är dock att datorprogrammet tillkommit som ett led i en arbetstagares arbetsuppgifter eller efter instruktioner från arbetsgivaren. Detta står i direkt motsats till den huvudregel som gäller för verk skapade i anställningsförhållande i allmänhet, nämligen att upphovsrätten tillkommer den anställde. (Se under 8. Överlåtelse och upplåtelse, Anställning och beställning)

Om man köpt ett datorprogram får man ta kopior som behövs för att använda programmet för det avsedda ändamålet. Detsamma gäller den som på ett korrekt sätt har rätt att använda en databas. Man får också göra säkerhetskopior av datorprogram.

- *Katalogskydd*

Det s k katalogskyddet har uppkommit för en typ av alster som inte uppnår verkshöjd, men som på grund av att de ofta är produkter av stora investeringar eller nedlagt arbete ändå uppnår ett skydd närstående det upphovsrättsliga. (Se under 2. Vad skyddas genom upphovsrätt? Litterära och konstnärliga verk) Vad som omfattas är alster där ett stort antal uppgifter sammanställs, t ex kataloger, prislistor, adressregister, tidtabeller osv.

Skyddet omfattar en ensamrätt att framställa exemplar av arbetet och att göra det tillgängligt för allmänheten. Det gäller i 15 år från framställningsåret. Precis som för upphovsrättsligt skyddade alster är det inte sakuppgifterna som skyddas utan själva sammanställningen.

- *Spridning*

Som tidigare nämnts, är spridning ett sätt att göra ett verk tillgängligt för allmänheten genom försäljning, uthyrning, utlåning. (Se under 5. Ekonomiska rättigheter, Rätt att göra verket tillgängligt för allmänheten) När det gäller fysiskt spridda exemplaren av ett verk, till exempel en bok eller en film, så har upphovsmannen i de flesta fall inte kvar sin ensamrätt att bestämma över den fortsatta spridningen. Den som t ex köpt en bok eller film får alltså sälja detta exemplar vidare. Däremot får boken eller filmen inte hyras ut.

8. Överlåtelse och upplåtelse

Upphovsrätt kan övergå till annan än upphovsmannen, men endast om det finns ett uttryckligt eller underförstått avtal om det. Ovan har nämnts att den ekonomiska delen av upphovsrätten kan övergå genom upplåtelse eller överlåtelse. (Se under 5. Ekonomiska rättigheter)

Överlåtelse innebär att upphovsmannen fransäger sig och överlämnar hela eller del av den ekonomiska rätten till verket till annan, som då blir ägare till rätten.

Upplåtelse innebär att upphovsmannen ger någon annan rätt att på visst sätt och under viss tid utnyttja hela eller delar av de ekonomiska rättigheterna till verket, till exempel att ge ut verket som en bok (Se nedan om förlagsavtal). Därefter går rätten tillbaka till upphovsmannen.

Upplåtelse kan vara i form av en licens som ger mottagaren en nyttjanderätt, medan äganderätten förblir hos upphovsmannen. En licensupplåtelse kan vara exklusiv eller icke-exklusiv (enkel). Exklusiv licens innebär att förvärvaren får ensamrätt att utnyttja verket på det sätt som anges i avtalet. Detta hindrar andra från att utnyttja verket på samma sätt. En icke-exklusiv licens innebär att upphovsmannen kan upplåta en likadan rätt till andra samtidigt.

Det finns inga formkrav för överlåtelse eller upplåtelse, vilket betyder att även muntliga avtal är giltiga. Ett avtal kan bestå i en överenskommelse som är muntlig eller grundad på faktiskt handlande. Det bästa är ändå att ett avtal är skriftligt eftersom det annars kan bli svårt att avgöra vad som egentligen avtalats.

Ett avtal bör tydligt ange vad som överläts eller upplåts. De delar av rätten som enligt avtalet inte har överläts eller upplåts stannar nämligen kvar hos upphovsmannen. Utan särskilt avtal om det får förvärvaren inte ändra verket eller utan upphovsmannens samtycke överlåta rättigheten vidare.

Anställning och beställning

Många upphovsrättsligt skyddade verk tillkommer inom ramen för ett anställningsförhållande eller efter beställning. I Sverige finns inga särskilda lagregler som talar om vem som har rätten till verk som skapats i ett anställningsförhållande eller beställningsuppdrag. (Undantag är datorprogram. Se under 7. Inskränkningar i upphovsrätten/rätt att utnyttja skyddade verk, Särskilt om datorprogram) Utgångspunkten är då att upphovsrätten från början tillkommer den fysiska person som skapat verket. Om en arbetsgivare eller beställare vill använda upphovsmannens verk måste en överlåtelse eller upplåtelse ske genom avtal.

I många anställningsförhållanden anses det trots avsaknaden av ett uttryckligt avtal självklart att arbetsgivaren ska få utnyttja de upphovsrättsligt skyddade prestationer som den anställde skapar. Annars skulle anställningen inte vara meningsfull.

Som tumregel brukar anses att arbetsgivaren för sin normala verksamhet får utnyttja sådana verk som tillkommit antingen som resultat av att den anställde fullgör sina arbetsuppgifter eller som resultat av ett särskilt åtagande från arbetsgivaren. I vart fall om produktionen av det upphovsrättsligt skyddade materialet är en förutsättning för arbetsgivarens verksamhet. Rätten avser bara sådan användning som kunde förutses någorlunda säkert när verket tillkom.

Man måste komma ihåg att förhållandena kan se väldigt olika ut i olika verksamheter och branscher, varför det inte går att ställa upp bestämda regler för alla situationer. I branscher där upphovsrättsliga verk ofta produceras, exempelvis reklam- eller tidningsbranschen, har man i stor utsträckning tecknat kollektivavtal som återspeglar praxis.

Förlagsavtal

När en upphovsman/författare överlåter rätt att mångfaldiga och ge ut ett litterärt verk till ett förlag träffas ett förlagsavtal. Denna typ av avtal har särskilda regler i upphovsrättslagen som gäller om författaren och förlaget inte har kommit överens om någonting annat.

Liksom vid överlåtelse av upphovsrätt i allmänhet gäller att förläggaren inte får ändra i verket eller överlåta det vidare utan särskild överenskommelse med författaren.

Förlagsavtal gäller mångfaldigande som sker genom tryck eller liknande förfarande.

Manuskript eller annat underlag för utgivningen förblir författarens.

Har ingenting annat sagts, har förlaget rätt att ge ut en upplaga som inte överstiger 2 000 exemplar. En upplaga är detsamma som vad förläggaren på en gång låter framställa.

Förläggaren har plikt att ge ut verket. Utgivning ska ske inom skälig tid. Vad som är skälig tid kan variera med hänsyn till vad det är för slags verk. Förläggaren ska också se till att verket sprids på sedvanligt sätt. Om förläggaren inte fullgör detta har författaren rätt att häva avtalet och ge ut verket på annat sätt. Författaren har också rätt till ersättning för den skada han lidit av att utgivning inte skedde på rätt sätt.

Författaren har också rätt att begära att ny upplaga ges ut när den tidigare är slut. Görs inte det senast ett år efter att författaren begärt det, så får författaren häva avtalet och ge ut verket på annat sätt. Han har också här rätt till ersättning för skada.

Ett förlagsavtal innebär att författaren inte har rätt att ge ut verket i samma form och på det sätt som avses i avtalet, förrän den upplaga som förläggaren får ge ut är slut. På det sättet kan man tala om en viss exklusivitet för förlaget.

Det finns också särskilda regler om redovisning av honorar.

Reglerna om förlagsavtal gäller inte bidrag till tidning eller tidskrift.

9. Intrång, straff och skadestånd

Det är ett allmänt intresse att upphovsrätt respekteras. Självklart finns det därför sanktioner mot intrång i en upphovsmans rätt till sina verk. Dels kan upphovsmannen själv ingripa med krav på skadestånd, dels kan samhället ingripa med olika former av straff som följd.

Att göra intrång i någons upphovsrätt innebär att man vidtar åtgärder inom området för upphovsmannens ensamrätt till de ekonomiska och ideella rättigheterna utan upphovsmannens tillstånd, eller åtgärder som går längre än vad som är tillåtet enligt de lagliga inskränkningarna i upphovsmannens rätt. (Se under 5. Ekonomiska rättigheter, 6. Ideella rättigheter, och 7. Inskränkningar i upphovsrätten/rätt att utnyttja skyddade verk)

Om man gör intrång med uppsåt eller är grovt oaktsam kan man dömas till böter eller fängelse. Särskilda bestämmelser finns om förbud vid vite att fortsätta med intrånget och om förverkande av egendom som framställts på otillåtet sätt.

Den som gör intrång ska också betala ersättning för det otillåtna utnyttjandet, skadestånd, till upphovsmannen eller den som upphovsmannen överlåtit sin rätt till. (Se under 8. Överlåtelse och upplåtelse) Skyldighet att betala ersättning gäller även om utnyttjandet inte skett med uppsåt eller grov oaktsamhet. Omfattningen av ersättningen kan dock variera beroende på om utnyttjande skett med uppsåt eller oaktsamhet.

Någon skyldighet att betala skadestånd föreligger inte om man med stöd av reglerna om kopiering för privat bruk, kopierat från s k ”olovlig förlaga” (Se under 7. Inskränkningar i upphovsrätten/rätt att utnyttja skyddade verk, Kopiering för privat bruk) och man inte hade vetskap om eller anledning att misstänka att förlagan var olovlig.

Vem har ansvar?

Skadestånd kan åläggas en juridisk person där ett intrång begåtts. Straff kan däremot inte utdömas för en juridisk person, utan måste åläggas en fysisk person. Inom företag eller andra organisationer kan detta verka oklart.

Utgångspunkten är att den som begått en aktiv handling som innebär upphovsrättsintrång som blir straffrättsligt ansvarig. Inom en organisation bör det därför finnas en klar och tydlig instruktion om uppgiftsfördelningen mellan olika befattningshavare vid prövningen av upphovsrättsliga frågor. Det kan praktiskt sett vara den som har ansvaret för att kontrollera efterlevnaden av upphovsrättsliga frågor, arbetsfördelning och kompetens hos personalen, som är straffansvarig. Någon generell regel som går att tillämpa i alla enskilda fall går dock inte att uppställa.
